

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.2\(36\).246786](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.2(36).246786)

УДК 130.123.4:[17:316.77]

Олена Білянська

**БОРОТЬБА З КРИЗОЮ ДУХОВНОСТІ ТА
КОМУНІКАТИВНА ЕТИКА У
ФІЛОСОФСЬКО-ЛІТЕРАТУРНИХ ПОШУКАХ
КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті аналізується проблема кризи духовності кінця ХІХ - початку ХХ століття та можливості її подолання у філософсько-літературних пошуках означеного періоду, також приділяється увага етичним принципам, на основі яких можливо будувати взаємовідносини, здійснювати комунікацію між духовною особистістю та суспільством. Визначається, що духовність виступає найвищою цінністю, найвищим досягненням людини, є перебуванням людини всередині самої себе. Дух надає сенсу існуючій дійсності, а не виступає іншою дійсністю.

Різні аспекти людської свідомості й досвіду стають частинами єдиного процесу творення життя. Само життя є творчістю, яка приймає в кожному особистісному випадку різноманітні форми. Філософсько-літературному осмисленню підлягає саме духовна особистість, тайна її буття, витоки її самотворення, зовнішні обставини її формування.

Ключові слова: дух, культура, свобода, криза, особа, етика, комунікація, творчість, М. Бердяєв, Ф. Достоевський.

На кожному новому етапі розвитку людства відкриваються нові факти, стають відомими нові явища, виникають нові проблеми, які вимагають від нових поколінь нових підходів, творчого осмислення духовної та філософської спадщини, історії людства та прийняття нових, абсолютно оригінальних рішень.

Виходячи з даної позиції, досить актуальним на сьогоднішній час постає проблема усвідомлення людиною світу й, у цьому аспекті, свого власного існування. Саме тому, звернення до проблеми кризи духовності, формування комунікативної етики в сучасних умовах має гостро збоденний характер і вводить в поле ключових сторін суспільної діяльності. Воно має актуальність в плані розгляду та вирішення завдань подолання кризи духовності в сучасному українському суспільстві, яка існує та гостро проявляється в соціально-духовній сфері існування людини.

ХІХ століття було революційним за своєю сутністю. Відбувається зміна оптимістичної парадигми існування людини, що була започаткована епохою Просвітництва. Своєї потужності набуває цивілізація, вступає у свою завершальну фазу капіталізм. Швидкий розвиток техніки сприяє відчуженню людини від суспільства, засобів виробництва, іншої людини. За цих історичних

та економічних обставин губиться сутність людини як духовної істоти, як особистості й творця. Все це породжує песимізм у суспільстві, але екзистенціальна філософія та філософія М. Бердяєва, які у той час народжувалися, надали нового глибинного сенсу існуванню та реалізації людини у світі.

До проблеми духовності, свободи людського духу звертався у своїй літературній спадщині відомий знавець людської душі Ф. М. Достоевський, зокрема у романі «Брати Карамазови» [Достоевський 1976]. Філософ Бердяєв багато уваги в своїй творчості приділяє вивченню літературної спадщини письменника, а особливо філософському дослідженню однієї з частин роману, яка дістала назви «Легенда про Великого Інквізитора». В ній зроблена спроба Достоевським зрозуміти, що ж є найважливішим для людини – хліб насущний чи власна свобода. Інквізитор доводить Христу, що людина слабка й підступна за своєю природою, вона готова віддати свою свободу і добровільно схилити коліна перед тим, хто в обмін на її свободу дасть їй «хліб насущний» у вигляді матеріальних благ.

Продовжуючи означену проблематику, філософ Микола Бердяєв наголошував, що «..особа людська шукає для себе святині, вона бажає вільно підкорити себе, щоб знову знайти себе. Повторюється та парадоксальна істина, що людина себе здобуває і себе стверджує тоді, коли вона підкоряє себе вищому надлюдському началу... і навпаки, людина себе втрачає, якщо вона себе звільняє від вищого надлюдського змісту і нічого в собі не знаходить, окрім свого замкненого людського світу» [Бердяєв 1990: 214].

Але, незважаючи на своє споконвічне прагнення до свободи, людині необхідний зв'язок із суспільством, суспільна комунікація. Адже саме в надрах суспільства людина черпає свої ідеали, цінності, об'єкти поклоніння. У людини формуються певні етичні принципи взаємовідносин, як з іншою людиною, так і з суспільством. На перших етапах формування особи, людина не може існувати поза суспільством, тому що особа людська, в такому випадку, не зможе відбутися. Пізніше вже може відбуватися процес абстрагування, віддалення особи, що відбулася, від суспільства. Творячи свою свободу, духовна особа, у певній мірі, порушує усталені суспільні канони, закони та правила.

З винятковою яскравістю замальовується бунт людини проти усталеності суспільних порядків у творчості письменника Достоевського. Весь глибинний зміст його романів полягає у висвітленні сутності людини. У романах Достоевського розкривається загострений антропологізм і антропоцентризм. Людина у Достоевського – центр світу, навколо якої обертаються події, долі, обставини. «У Достоевського немає нічого, крім

людини, немає природи, немає світу речей, немає в самій людині того, що зв'язує її з природним світом, зі світом речей, з побутом, з об'єктивним ладом життя. Існує тільки дух людський, і тільки він цікавий, він досліджується», – писав Бердяєв про творчість Ф. Достоєвського [Бердяєв 1999: 264].

Всі герої Достоєвського – це люди, що бунтують. Письменник розкриває сутність своїх героїв у всій різноманітності проявів їхнього бунтарства проти дійсності, проти хибності і лицемірства того світу, який їх оточує. Сутність людської природи двоїста у Достоєвського: його герой слабкий і сильний, прекрасний і огидний, милосердний і жорстокий, добродішесний і порочний. Людина може жорстко порушувати основні етичні принципи, прийняті у суспільстві, а може їх дотримуватися, може здійснювати, будувати комунікацію з іншими людьми, а може, навпаки, усамітнитися. Достоєвський, для того, щоб розкрити сутність, глибину людської природи, ставить героя своїх творів у виняткові умови, виявляє глибинну таємницю людини, зриває з неї всі покриви благочестя, оголює її.

І ось перед нами постає Людина. Ця людина вільна, їй нема чого втрачати, чим дорожити, вона робить так, як вважає для себе необхідним, її не зупинити, вона реалізує свою свободу та духовність. Микола Бердяєв захоплювався творчістю Достоєвського: «Достоєвський бере людину відпущеною на свободу, яка вийшла з-під закону, випала з космічного порядку, і досліджує долю її на свободі, відкриває невідворотні підсумки шляхів свободи» [Бердяєв 1999: 268].

Треба зауважити, що у Достоєвського було несамолюбиве почуття особи. Кожний герой його творів доводить усім нам і, перш за все, самому собі, що він не гвинтик, не механізм, у який його прагне перетворити суспільство, а людина, особистість. Що хочу, що вважаю, за потрібне, те і роблю, – вважають його герої: «...Дух Достоєвського та його творчість не могли б бути породженими а ні Заходом, а ні Сходом. На Сході немає такої гострої постановки проблеми людської долі, такої відвертості про людську природу, такого відчуття особи, як у Достоєвського...» [Бердяєв 1917: 80].

Микола Бердяєв солідарний з Достоєвським у тім, що «свобода є вищим благом, від неї не може відмовитися людина, не переставши бути людиною». Весь світогляд Достоєвського забарвлений персоналізмом. Захищаючи персону, особистість, людину від забуття, від придушення суспільством, захищаючи її духовність, письменник займає надсуспільну, надполітичну позицію.

Суспільство, яке підмінює людину класом, станом, групою, не здатне розв'язати проблему людської свободи, її духовності, забезпечити її активність та творчість. Цю проблему зможе розв'язати, на думку Бердяєва,

лише нове християнство, філософським підґрунтям якого виступив християнський екзистенціалізм та персоналізм. «Релігійна проблема особистості і суспільства передбачає розв'язання соціальної проблеми нашої епохи у дусі християнського персоналістичного соціалізму та відкине всю його неправду, його помилковий дух, помилковий світогляд, які заперечують не тільки Бога, але і людину. Тільки тоді може бути врятована особистість і якісна культура, вища культура духу» [Бердяєв 1990: 221].

Духовність, таким чином, виступає найвищою цінністю, найвищим досягненням людини, є перебуванням людини всередині самої себе. Так само й у творчості Достоєвського, відрікався Христос від спокус Великого Інквізитора, бо Христос є свободою духу, яка не обумовлюється жодними земними умовами [Бердяєв 1999: 371]. Дослідник В. Котельников [Котельников 1994] вважає, що у «Легенді про Великого Інквізитора», Бердяєв вбачав вершину творчості Достоєвського, який вивчав та досліджував людину, розкрив її суперечливу глибинну сутність.

Людина в духовній своїй глибині торкається божественного і з божественного джерела отримує підтримку. Духовність, що йде з глибини, вважається тією силою, яка утворює й підтримує особистість в людині. Людина повинна весь час здійснювати творчий акт у відношенні до самої себе. У цьому творчому акті й відбувається самостворення особистості.

Вихідні принципи Нового християнства були також сформульовані у творах Достоєвського. У діалозі братів Карамазових звучить така думка: «Розумію, Іване: нугром і черевом хочеться любити. Життя полюбити більш ніж сенс його? – Саме так, полюбити перш логіки, ... і тоді тільки я і сенс зрозумію» [Достоєвський 1976: 210].

Найвищий сенс християнства, відповідно поглядам Достоєвського, полягає у безкорисливому любовному діянні в ім'я людини як самоцінності, зауважує В. Білопольський у своїй книзі «Достоєвський та філософська думка його епохи. Концепція людини» [Білопольський 1987]. Саме у цьому полягає сенс життя кожного, і, перш за все, служителів церкви, в цьому полягає святість сили їх життя. Таким чином, Достоєвським був сформульований імператив релігійно-освяченого, благосного життя.

Даний постулат був обґрунтований та пізніше розвинутий у творчості Бердяєва, який розглядав дану проблему у контексті ролі оновленого християнства в культурному впливі на вирішення соціальних проблем та завдань сучасної цивілізації. Саме на основі оновленого християнства, християнського персоналізму Достоєвським та Бердяєвим пропонується будувати ефективну культурну та соціальну комунікацію, вибудовувати взаємовідносини між особами у межах суспільства.

Духовне особисте життя продовжується в людській спільноті, в душах

духовних спільників. Розглядаючи екзистенціальні стани буття людини, зокрема смерті, письменник та мислитель Л. Толстой писав: «Вранці або ввечері, у п'ятницю або неділю – було однаково: не на мить не вгамована біль; усвідомлення безнадійності життя; страшна, ненависна смерть, що наближувалася, і яка одна була дійсністю, і у той же час брехнею» [Толстой 1982: 93].

Людина містить у собі сенс всіх речей. Вона сама обов'язково повинна усвідомлювати себе центром всього світу. І в цьому ракурсі людина розглядається як істота надприродна, яка має божественне призначення. Хоча людина і живе в об'єктивованому світі, вона є істотою іншого, духовного, необ'єктивованого світу.

Бердяев наполегливо зауважував, що крім існування людини ще існує її дух, який прагне до ноуменального, необ'єктивованого існування. Людина, як духовна істота, знаходиться на межі двох світів: феноменального та ноуменального. Все своє життя людина знаходиться у стані боротьби двох своїх істотних начал: природного та духовного. Ця боротьба духу з об'єктивацією виражається в екзистенції: розумінні, духовних пошуках, почуттях, переживаннях, спробах побудови комунікації, сподіваннях, розчаруваннях людини. Саме ця боротьба духу і виступає сутністю духовної кризи, яку потрібно подолати людині.

У підсумках можна наголосити, що дана проблематика є актуальною у наш час, тому що проблема кризи свідомості та руйнації традиційних систем цінностей та ідеалів людини, пошуки шляхів виходу з неї є нагальною для сьогоденного суспільства, з огляду на сучасний стан його розвитку. Розгляд даної проблематики дає змогу краще зрозуміти генезу та розвиток тих процесів та тенденцій, що відбуваються не тільки у сучасному глобальному, а і в сучасному українському суспільстві.

Список використаної літератури

- Белопольский, В. (1987) *Достоевский и философская мысль его эпохи. Концепция человека*, Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 208 с.
- Бердяев, Н. (1990) *Духовное состояние современного мира*. (Доклад, прочитанный в мае 1931 года на съезде лидеров Мировой Христианской федерации). Печатається по журналу «Путь». Париж, 1932, № 35, сс. 56–68., в: *Новый мир*, № 1, сс. 216–223.
- Бердяев, Н. (1999) *Мирозерцание Достоевского*, в: *Бердяев Н. А. Русская идея*. Харьков: Фолио; Москва: ООО «Фирма „Издательство АС”», сс. 243–395.
- Бердяев, Н. (1917) *Россия и Западная Европа*, в: *Русская мысль*, Москва, № 5–6, сс. 76–81.
- Бердяев, Н. (1990) *Смысл истории. Опыт человеческой судьбы*, в: *Новый*

мир, № 1, сс. 209–216.

Достоевский, Ф. (1976) *Братья Карамазовы*, в: *Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч.*: в 30 т., Ленинград: Наука, т. 14, 512 с.; т. 15, 624 с.

Котельников, В. (1994) *Блудный сын Достоевского*, в: *Вопросы философии*. № 2, сс. 175–182.

Толстой, Л. (1982) *Смерть Ивана Ильича*, в: *Толстой Л. Н. Соб. соч.*: в 22-х т., Москва: Худож. лит., т. 12, сс. 54–107.

Елена Белянская

БОРЬБА С КРИЗИСОМ ДУХОВНОСТИ И КОМУНИКАТИВНАЯ ЭТИКА В ФИЛОСОФСКО-ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСКАНИЯХ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

В статье анализируется проблема кризиса духовности конца XIX - начала XX века и возможности ее преодоления в философско-литературных исканиях данного периода, а также уделяется внимание этическим принципам, на основе которых возможно построение взаимоотношений, осуществление коммуникации между духовной личностью и обществом. Духовность личности определяется наивысшей ценностью, наивысшим достижением человека, является нахождением человека внутри самого себя. Дух придает смысл существующей действительности, а не выступает иной действительностью. Разнообразные аспекты человеческого сознания и опыта становятся частью единого процесса творения жизни. Сама жизнь выступает творчеством, которое принимает в каждом отдельном личностном случае разнообразные формы. Философско-литературному осмыслению подвергается именно духовная личность, тайна ее бытия, истоки ее самосотворения, внешние обстоятельства ее формирования.

Ключевые слова: дух, культура, свобода, кризис, личность, этика, коммуникация, творчество, Н. Бердяев, Ф. Достоевский.

Olena Bilianska

STRUGGLE THE CRISIS OF SPIRITUALITY AND COMMUNICATIVE ETHICS IN PHILOSOPHICAL AND LITERARY SEEKING OF THE END OF THE 19TH - BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

The article analyzes the problem of the crisis of spirituality at the end of the 19th – beginning of the 20th centuries and the possibility of overcoming it in the philosophical and literary searches of this period. Furthermore, it also pays attention to ethical principles based on which is possible to build relationships, implement communication between a spiritual person and society.

Based on this position, the problem of self-existence and understanding the world by human is quite relevant today, especially within this aspect. By this

reason, the addressing to the problem of spirituality crisis, the formation of communicative ethics in modern life is topical and getting into the field of key aspects of social activity. Additionally, the solution of this issue is relevant for solving problems of overcoming the crisis of spirituality in modern Ukrainian society.

The spirituality of a person is determined by the highest value, the biggest achievement of a person, is the finding of a person within himself. Spirit gives meaning to existing reality but does not act as another reality.

Various aspects of human consciousness and experience become a part of the unified process of life's creation. Life itself appears as a creativity, which takes different forms in every case. It is the spiritual personality, the mystery of its being, the origins of its self-creation, external circumstances of its formation that is subjected to philosophical and literary comprehension.

Keywords: spirit, culture, freedom, crisis, personality, ethics, communication, creativity, N. Berdyaev, F. Dostoevsky.

References

- Belopolskij, V. (1987) *Dostoevskij i filozofskaja mysl ego jepohi. Konceptcija cheloveka* [Dostoevsky and the philosophical thought of his era. Human concept], Rostov-na-Donu, Izd-vo Rostov. un-ta, 208 p.
- Berdjaev, N. (1990) *Duhovnoe sostojanie sovremennogo mira* [The spiritual state of the modern world], v: *Novyj mir*, Moskva, № 1, pp. 216–223.
- Berdjaev, N. (1991) *Mirosozercanie Dostoevskogo* [Dostoevsky's worldview], v: *Berdjaev N. A. Russkaja ideja*, Harkov, Folio; Moskva, OOO «Firma "Izdatelstvo AS"», pp. 243–395.
- Berdjaev, N. (1917) *Rossija i Zapadnaja Evropa* [Russia and Western Europe], v: *Russkaja mysl*, Moskva, № 5–6, pp. 76–81.
- Berdjaev, N. (1990) *Smysl istorii. Opyt chelovecheskoj sudby* [The meaning of the story. The experience of human destiny], v: *Novyj mir*, № 1, Moskva, pp. 209–216.
- Dostoevskij, F. (1976) *Bratja Karamazovy* [Brothers Karamazov], v: *Dostoevskij F. M. Poln. sobr. soch.*, v 30 t., Leningrad, Nauka, t.14, 512 p.; t.15, 624 p.
- Kotelnikov, V. (1994) *Bludnyj syn Dostoevskogo* [Dostoevsky's prodigal son], v: *Voprosy filosofii*, № 2, Moskva, pp. 175–182.
- Tolstoj, L. (1982) *Smert Ivana Ilicha* [Death of Ivan Ilyich], v: *Tolstoj L. N. Sobranie sochin.*, v 22 t., Moskva, Hudozh. lit., t. 12, pp. 54–107.

Стаття надійшла до редакції 7.05.2021

Стаття прийнята 10.06.2021

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.2\(36\).246787](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.2(36).246787)

УДК [140 + 211] (091)

Ірина Сумченко

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ Л. М. ТОЛСТОГО В РОСІЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті здійснено аналіз філософсько-релігійних поглядів видатного російського письменника Лева Миколайовича Толстого та розглянуто вплив його творчості на філософію Срібного віку. Підкреслено неоднозначність та суперечливість багатьох ідей толстовської спадщини. Розглянуто особливості розуміння Толстим сенсу життя і призначення людини, віри і розуму, природи добра і зла, любові, ненасильства й насильства. Проаналізовано інтерпретація і ставлення до основоположних толстовських ідей з боку Д. С. Мережковського, В. С. Соловйова, М. О. Бердяєва, Л. І. Шестова, С. Л. Франка, І. О. Львіна, виокремлено спільне та відмінне в оцінці філософської концепції Толстого.

Ключові слова: сенс життя, благо, віра, розум, мораль, християнство, любов, насильство, ненасильство.

Сказати про гр. Толстого, що він не є філософом,

значить відняти у філософії одного з найвизначніших її діячів...

Вся його творча діяльність була викликана потребою зрозуміти життя, тобто саме потребою, яка викликала до існування філософію.

Лев Шестов [Шестов 2008: 126]

Однією із особливостей гуманітарної традиції Срібного віку можна вважати зв'язок та переплетіння сюжетів, тем, проблематики філософії та літератури, їхню взаємну зацікавленість. У зв'язку з цим філософ ХХ ст. Б. П. Вишеславцев наголосив на філософічності російської літератури та постановці у ній загальнолюдських та наднаціональних питань, що і викликало «всесвітнє розуміння та всесвітній інтерес до Толстого і до Достоевського» [Вишеславцев 1994: 155].

Окрім Ф. М. Достоевського, ще одним письменником, чия творчість справила найбільший вплив на розвиток філософії Срібного віку, був Лев Миколайович Толстой (1828–1910). З цього приводу відомий російський філософ Б. Я. Яковенко зауважив, що «... за силою духовного впливу на свій народ і все людство Л. Толстой та Ф. Достоевський не знають собі рівних» [Яковенко 2003: 21]. Тому актуальним є звернення до творчості цього видатного російського письменника та мислителя, аналіз підходів та стереотипів щодо оцінки творчості Толстого, які склалися в